

DR.TAHIR ZAJAZI (SHKUP)

QASJE NALITIKE RRETH ARSIMIMIT DHE KULTURES SE SHQIPTAREVE NE TROJET E VETA ETNIKE NE MAQEDONI

“Mësimi është hap i parë, ndërsa
i dyti është të jetohet”

Viktor Hygo

Çështja e arsimit dhe e kulturës së popullatës etnike shqiptare në territoret e Republikës së sotme të Maqedonisë nënkupton një plagë sa të ndieshme, aq edhe simptomatike, e cila sensibilizon kërshëri dhe na nxit drejt një qasjeje edhe më serioze analitike - kritike shkencore që do të na çonte në gjurmët e shkaqeve e të pasojave në rrafsh vertikal e horizontal, në hierarkinë brenda në Maqedoni, në Federatën e ish-Jugosllavisë, në Evropë e më gjerë.

Duhet thënë se privimi i një individi ose i një popullate nga arsimi dhe nga kultura do të thotë ta privosh atë edhe nga jeta në mjedis të arsimuar e të civilizuar, përkatësisht lënia e njeriut në margina nga procesi i aftësimit për jetë do të thotë anatemi edhe nga vetë jeta. Njeriun e pa arsimuar me të drejtë mjedisi i arsimuar e përjashton si të pa pajisur e të pa aftësuar të koepërojë me kapitalin intelektual e shpirtëror, me burimet e mjedisit e shoqërisë, të kulturës e të punës ku ai jeton dhe vepron.

Gjetja e këtyre varshmërive kauzale, përkatësisht identifikimi i faktorëve që ndikojnë në rrafshin e arsimit të popullatës shqiptare në Maqedoni, është detyrë shkencore që kërkon edhe kushte për të hulumtuar dokumentet sekrete të politikës sllavokomuniste e më gjerë ndaj kësaj popullate. Megjithatë, duke u mbështetur në burime të mundshme, në këtë kumtesë po bëjmë përpjekje të paraqitim gjendjen e arsimit dhe të kulturës shqiptare në periudhën e pasluftës, duke e vënë atë në krahasim me shkallën e gjendjes së arsimit e të kulturës maqedonase.

Duke ditur se njeriu është faktor i pazëvendësueshëm për ta vënë cilindo sistem pune në veprim, është në interes të këtij studimi t'i qasemi problemit edhe nga këndvështrimi kibernetik. Këtë e bëjmë edhe me qëllim që rezultatet e fituara nga vështrimi empirik i gjendjeve të fitojnë konsistencë shkencore, të pavarur nga rrymat e politikës së ditës dhe t'u shërbejnë atyre që duan të kërkojnë zgjidhje të sinqertë të problemit të arsimit të popullatës shqiptare në trojet e veta etnike në Maqedoni.

Në cilindo sistem, teknik apo shoqëror, sado i përsosur të jetë, faktori “njeri” është i pazëvendësuar. Sistemi jo vetëm që është produkt i intelektit të njeriut, por edhe prania permanente intelektuale e krijuese e tij në sistem është e domosdoshme. Pra, sistemi nuk mund të prodhojë produkte me cilësi optimale nëse faktori “njeri”, si burim i brendshëm i tij nuk disponon kualitete profesionale, përkatësisht parapërgatitje të sistemuar adekuate që do t'i ndihmonte për ta vënë sistemin në veprim.

Përgatitja profesionale e kuadrit, që duhet të inkadrohet në sistemet adekuate të punës, i është besuar arsimit. Në shoqëritë shumëkombëshe hegjemoniste, instrumenti më i përshtatshëm për t'i anatemuar dhe për t'i lënë në margina qytetarët e

popullatës së rendit të dytë, është rrudhja e grykës së kalimit të gjeneratave nëpër nivelet e sistemit të shkollimit. Mospërgatitja profesionale në mënyrë “elegante” dhe pa precedent, *a priori*, i përjashton gjeneratat nga sistemi.

Ja, ky është njëri nga parametrat shkencorë, i cili duhet të na shërbejë si masë metrike për konstatimin e shkaqeve e të pasojave të gjendjes së arsimit e të kulturës së popullatës shqiptare në Maqedoni.

Sistemi i shkollimit nënkupton institucione të caktuara shkollore të cikleve të sinkronizuara në ritëm me pjekurinë mentale dhe moshën e nxënësit. Shikuar nga këndi horizontal, në sistem përfshihen shkollat e arsimimit të përgjithshëm, të arsimimit profesional, shkollat speciale dhe shkollat paralele për arsimimin e të rriturve. Nga këndvështrimi vertikal, veçojmë institucione të edukimit parashkollor, shkollat e shkallës së parë (fillore), shkollat e shkallës së dytë (të mesme), ato të shkallës së tretë (të larta e superiore universitare), e më pastaj studimet postuniversitare.

Vënia në funksion e të gjitha institucioneve të shkollimit dhe në të gjitha fazat nga foshnjorja e gjer në studimet postuniversitare për përgatitjen e kuadrove shkencorë, e kushtëzon qenien e sistemit të hapur të shkollimit me të gjitha vetitë e zhvillimit perspektiv të tij. Sistemi i papërmbyshur, pa dalje në të gjitha shkallët e shkollimit, në fakt ai ka veti të sistemit të mbyllur. Ai është i cunguar, i pa perspektivë, i paaftë për vetëkontroll, vetërregullim dhe vetëdrejtim. Sistemet e tilla janë pa perspektivë.

Për të fituar mbështetje valide të mundshme aproksimative të parametrave që do të burojnë si rezultat i vështimit analitik shkencor gjatë analizës kritike të rrjedhave të arsimimit të shqiptarëve në trevat e tyre etnike në Maqedoni, vlerësojmë se duhet shkuar me hapa në shkallët e shkollimit, sipas sistemit të shkollimit dhe të arsimimit në këtë republikë.

Meqë qëllimi i këtij studimi ka pretendime të jetë shkencor, iu qasemi fakteve që do t'i takojmë gjatë gjurmimit, të bindur se ato do të jenë në shërbim të qëndrësës së studimit në fjalë, duke e respektuar edhe faktin se shkenca dhe politika nuk kanë qëndrësë të përbashkët. Në shqyrtim e kemi përfshirë intervalin e pasluftës së fundit. Kemi shërbyer kryesisht me shprehje numerike për të fituar tregues adekuat sasiorë, të cilët, që të fitojnë edhe vlerë cilësore, i kemi mbartur në shprehje relative dhe i kemi vënë në konsideratë me gjendjet paralele të popullatës maqedonase.

Pas luftës së përbashkët të proklamuar çlirimtare të popujve dhe të minoriteteve të këtyre trevave, në moton e fitores së lirisë e të barazisë në kodeksin e Akteve normative juridike të qëndrimeve parimore të AVNOJ e të ASNOM për të krijuar kushte të barabarta për të gjithë në organizimin e shkollimit fillor në gjuhën amtare, filluan punë shkollat e para të modelit të ri edhe në gjuhën shqipe.

Për vështim analitik kritik në ecurinë e zhvillimit të shkollës fillore shqipe i caktuan dy pika të skajshme, pikërisht startin në nismën e punës dhe në gjendjen e rezultateve aktuale, të cilat edhe më mirë i kemi pasqyruar në tabelën nr.1.

TABELA NR.1: Numri i nxënësve dhe i kuadrit
arsimor sipas gjuhës mësimore në
vitet shkollore 1944 - 1945, 1945-1946 dhe 1990 - 1991

Viti shkollor	gjith- sej nxënës	maqedonase nxënës % mësues %	shqipe nxënës % mësues %
1944/1945 ¹	79577	75602 95 1800 92	3975 5 147 7,5
1945/1946 ²	124640	109185 88 2229 89	15455 12 264 10,5
1990/1991 ³	260172	188051 72 8990 72	72121 28 3571 28

Analiza e treguesve të tabelës nr.1 tregon të dhëna me interes të rëndësishëm pedagogjik. Siç shihet, startimi i nxënësve të përkatësisë shqiptare me përfshirje prej 5 për qind tregon prapambetje të një shkalle të lartë me vlerë të rëndësishme statistikore në krahasim me treguesin 95 për qind të nxënësve të përkatësisë maqedonase të përfshirë që në hap të parë në shkollim. Një vit më vonë (1945 - 1946) shkalla e përfshirjes rritet në 12 për qind dhe sistematikisht, deri në vitin 1990 - 1991 kur arrihet maksimumi i shkallës së përfshirjes 28 për qind, shkallë kjo e cila në konsideratë me treguesin 88 për qind, përkatësisht 72 për qind është e ulët. Që kjo të bëhet edhe më e qartë, ndalemi në analizën e përqindjes në rritjen e numrit të nxënësve në tri intervalet e tabelës. Numri i nxënësve me mësimet në gjuhën maqedonase në vitin shkollor 1945-1946 (109 185), në krahasim me numrin e tyre në vitin paraprak (1944 - 1945 - 75 602 nxënës), u rrit gjithsej 44,4 për qind. Në po këtë interval kohe, numri i nxënësve shqiptarë u rrit për 28,8 për qind. Gjendja është dhe më drastike në intervalin e viteve 1945-1990. Gjatë kësaj periudhe 45-vjeçare, numri i nxënësve maqedonas u rrit 72 për qind, ndërsa numri i nxënësve shqiptarë u rrit për 36,6 për qind. Këto të dhëna tregojnë se shkolla fillore maqedonase që në start u standartizua, ndërsa ajo shqipe ka përjetuar eufori.

Ky përfundim mbështetet edhe në të dhënat e vitit 1945 - 1946, kur në territoret e Maqedonisë u hapën 95 shkolla 7-vjeçare me 15 530 nxënës me mësimet në gjuhën maqedonase⁴, ndërsa ato me mësimet në gjuhën shqipe jo vetëm që filluan me vonesë të konsideruar, por kanë qenë shumë të rralla dhe të pakompletuara, me mungesa të kuadrit arsimor për çka do të flasim pak më vonë. E gjithë kjo, edhe më qartë shihet në histogramin nr.1.

Po theksojmë, gjithashtu, se në këtë kumtesë nuk është përfshirë gjendja e një pjese të popullatës së diskriminuar në arsimin fillor në gjuhën amtare shqipe, siç është rasti me shqiptarët e rrethinës së Tito-Velesit, të Prilepit, të Manastirit, të Kru-shhevës, të Rekës, të Baçishtit, të Zhironicës e shumë të tjerë, të cilëve ose nuk iu është siguruar mësimi fillor në gjuhën amtare, ose iu është imponuar gjuha mësimore maqedonase që në klasën e parë fillore, ose në ciklin e dytë të shkollës fillore. Në këtë studim nuk është përfshirë edhe problemi i kushteve jo të barabarta materiale të shkollave fillore, çështje këto të cilat kërkojnë qasje të posaçme studimesh empirike.

Vendimet e Mbledhjes së Parë të ASNOM-it⁵ i kushtuan vëmendje problemit të arsimit në të gjitha shkollat. Në këtë frymë, nga fundi i vitit 1944 në Maqedoni u

hapën 9 gjimnazet e para maqedonase (Shkup, Manastir, Shtip, Kumanovë, Prilep, Strumicë, Tetovë, Veles dhe Ohër). Në po këtë vit filloi punën edhe Akademia e Muzikës, Shkolla Normale dhe Shkolla e Artit, të gjitha në gjuhën maqedonase në Shkup⁶. Filloi nga puna edhe Shkolla e Mesme Teknike në Shkup, Akademia Tregtare në Shkup e në Manastir, Shkolla e Mesme Ekonomike në Ohër, Shkolla e Mesme për Mbrojtje e Sigurim në Shkup, të gjitha këto në vitin 1944 dhe pa asnjë gjurmë të elementit shqiptar në to.

Sipas gjendjes së vitit 1945-1946, në territoret e Maqedonisë së Sotme punonin 11 gjimnaze me 4 336 nxënës dhe më shumë shkolla të mesme profesionale me rreth 5 000 nxënës, ose gjithsej 9 336 nxënës⁷, në mesin e të cilëve janë edhe rreth 27 nxënës të përkatësisë shqiptare të regjistruar në një paralel të gjimnazit "Kiril Pejçinoviç" në Tetovë, ose 0,3 për qind të numrit të përgjithshëm të nxënësve.

Në dallim nga kjo gjendje e pakuptimtë, në dekadën e gjashtë e më vonë u hapën edhe disa paralele me mësim në gjuhën shqipe në disa gjimnaze maqedonase, si në Dibër, në Gostivar, në Kumanovë e në Kërçovë. Sipas orientimeve politike, filloi të hapet edhe një numër i paraleleve shqipe në disa shkolla të tjera të mesme, siç ishte në shkollën mjekësore, të tekstilit dhe të bujqësisë në Tetovë, e posaçërisht në shkolla të mesme trivjeçare të orientuara për profesione të treta (muratorë, instalues, mekanikë, kamarier...), si në Shkup, në Tetovë, në Gostivar, në Kumanovë, në Dibër dhe në Kërçovë. Megjithatë, për arsimin e mesëm shqiptar në Maqedoni dekada e tetë shënoi kthesë, e cila mund të quhet fatlume për rrethanat tona. Kështu, sipas gjendjes së vitit 1979-1980, në 18 shkolla të mesme maqedonase u hapën edhe paralele me mësimet në gjuhën shqipe, me gjithsej 8 226 nxënës shqiptarë. Maksimumi i kësaj nisme, t'i themi të mbarë, u arrit në vitin 1982- 1983, ku sipas të dhënave mësimi në gjuhën shqipe zhvillohej në 29 shkolla të mesme maqedonase me gjithsej 8 598 shqiptarë në paralele të ndara me mësim në gjuhën shqipe.

Këta tregues të hapësirës së arsimit të mesëm shqiptar i kemi vënë në raport me mësimin e mesëm maqedonas në tabelën nr.2.

TABELA NR.2 Treguesi i nxënësve shqiptarë në arsimin e mesëm⁸ në raport me ata maqedonas

Viti shkollor	Gjithsej donas	maqe në %	shqiptarë	maqedonas në %	shqiptarë
1945/1946	9 336	9 309	27	99,7	0,3
1979/1980	83 869	75 643	8 226	90,2	9,8
1982/1983	83 869	75 271	8 598	89,7	10,25

Parametrat e tabelës nr.2 i bënë edhe më të qarta histogrami nr.2, ku shihet starti gati i paqenë dhe arritja maksimale prej 10,25 për qind e përfshirjes së gjeneratave në arsimin e mesëm me përmasa tejet simbolike pas disa dekadave të veprimit të rritjes së arsimit të mesëm në Maqedoni. Evoluimi 37 vjeçar (1945-1982) i arsimit të mesëm shqiptar prej 0,3 për qind e deri në maksimalen e përqindjes 10,25 për qind tregon ecuri të parëndësishme statistikore, përkatësisht rrudhje flagrante të eman-

cipimit të kësaj popullate në trevat e Maqedonisë aktuale.

Beogradi, përmes transnisionarëve maqedonas e legalizoi sulmin ndaj arsimit-it të shqiptarëve në Maqedoni. Pas hartimit të projekteve (1981-1985) në Ministrinë e Arsimit të Maqedonisë, me metoda më brutale e të egra filloi suprimimi masiv i paraleleve me mësim në gjuhën shqipe, me tendencë që ato të shfarosen që në klasën e parë fillore. Ajo sot do të ishte realitet sikur të mos shfarosej KQPKJ pak para tyre.

Të dhënat në tabelën nr.3 e tregojnë shkallëzimin e këtij reduktimi të shprehur në përqindje në raport me gjendjen më frekvente të vitit 1982 - 1983.

TABELA NR.3. Rënia e përqindjes së nxënësve shqiptarë me shkollim të mesëm në konsideratë me vitin 1982 - 1983

Viti shkollor shqiptarë 1983	nr.nxënësve më 1982-	Gjendja më pak në %	Nxënës numrit	rënia e
1988/19893	847	8 598	4 751	55,3
1990/1991	2 535	8 598	6 063	70,5

Siç shihet në treguesit e tabelës nr.3, në intervalin e viteve 1988-1989 dhe 1990-1991, me dhunë të paparë u larguan nga bangat e shkollave të mesme 6 063 nxënës shqiptarë, ose

70,5 për qind nga numri, edhe ashtu simbolik, i nxënësve të gjendjes së vitit 1982-1983⁹. Kjo rënie është edhe më e qartë në histogramin nr.3. Gjendja alarmante e arsimit të mesëm të popullatës shqiptare në Maqedoni na sensibilizon edhe më shumë kur dimë se në shkollat e mesme maqedonase përfshihet gjenerata e shkollës fillore në shkallën prej 97 për qind, ndërsa nxënësi shqiptar vetëm për 7 për qind përfshihet në shkollim të mesëm, ose, nga 99 qendra të shkollimit të mesëm maqedonas, vetëm në 5 prej tyre regjistrohen paralele me mësimin edhe në gjuhën shqipe.¹⁰

Në lidhje me përgatitjen e kuadrit mësimor theksojmë se pas Luftës, në shkurt të vitit 1945, u themelua normalja e parë maqedonase "Nikolla Karev" në Shkup. Një vit më vonë, më 1945-1946 u hap edhe normalja e dytë maqedonase në Manastir. Përsëri pas një viti më 1946-1947 u hap edhe e treta po ashtu maqedonase në Shtip. Shumë herët është planifikuar edhe për mësimin lëndor në ciklin e dytë të shkollës fillore maqedonase. Më 1944-1945 u themeluan shkollat e mesme të muzikës dhe të artit me drejtime arsimore në Shkup, Manastir e më vonë edhe më gjerë. Më 1949-1950 u hap shkolla e mesme e edukatës fizike, e një vit më vonë edhe shkolla e mesme për amvisa, të dyja në gjuhën maqedonase.

Pas të gjitha këtyre qendrave të kuadrit arsimor, pas 5 viteve të themelimit të shkollës së parë normale maqedonase, më 1950-1951, pikërisht më 2 tetor 1950 filloi punën shkolla normale shqipe "Liria" në Tetovë, e cila më 1952 u mbart në Shkup dhe prej vitit 1960 mori emrin e revolucionarit shqiptar "Zef Lush Marku". Gjenerata e fundit e kësaj shkolle u diplomua më 1971-1972, pasi ndryshoi sistemi i përgatitjes së kuadrit mësimor dhe prej këtu filloi një periudhë e re në rrjedhën e përgatitjes së kuadrit të këtij profili. Gjatë punës 21-vjeçare, në normalen shqipe u diplomuan gjith-

sej 2 354 mësues shqiptarë me shkollim të rregullt, me kurse dhe me seminare. Përballë me këtë, në tri normalet maqedonase, nga themelimi e deri në transformimin e tyre në Akademi Pedagogjike (1963-1964) u diplomuan gjithsej 8 357 mësues, nga të cilët, 78 për qind ishin maqedonas, dhe vetëm 22 për qind shqiptarë. Nuk e dimë numrin e kuadrit maqedonas mësues, i cili u diplomua në shkollat e tjera profesionale.

Që në vitin 1946, për nevoja të kuadrit për mësim në ciklin e dytë të shkollës fillore maqedonase, u themelua një kurs njëvjeçar, me 120 nxënës të diplomuar në shkolla të mesme. Kjo ishte edhe gjeneza prej nga, në kuadër të Universitetit të Shkupit, me Urdhër nr.7852 të datës 17 shtator 1947, të lëshuar nga kryetari i Republikës së Maqedonisë, në nëntor të vitit 1947 filloi nga puna Shkolla e Lartë Pedagogjike maqedonase (më 1961 vazhdoi të veprojë si Akademi Pedagogjike). Në vitin 1959-1960 u hap edhe Akademia e dytë maqedonase në Shtip, ndërsa e treta u hap në vitin 1963 - 1964 në Manastir. Po për nevoja të kuadrit maqedonas, u hapën edhe dy shkolla të larta ajo për edukatë fizike dhe shkolla e lartë e muzikës, në vitin 1965 - 1966, të dyja në Shkup. Shkolla e lartë për edukatë fizike më 1977 - 1978 u zgjerua në Fakultet të Kulturës Fizike.

Siç shihet, në këtë rrjet të kompletuar për formimin e kuadrit arsimor të shkollës fillore ende askund nuk figuron qenia shqiptare. Në vitin 1952 - 1953, pas 6 viteve të veprimit të Akademisë Pedagogjike në Shkup u hap edhe grupi i gjuhës shqipe për të mbuluar gjuhën amtare shqipe me kuadër të domosdoshëm të përkatësisë shqiptare. Pasi kaluan plot 18 vjet nga themelimi i AP në Shkup, në vitin 1965-1966 u fillua me hapjen e grupeve të para studimore me gjuhë mësimore shqipen. Deri në vitin 1969 - 1970 u sendërtuan 5 grupe me mësim paralel në gjuhën shqipe, nga gjithsej 14 sa kishte asaj kohe AP e Shkupit (grupet :histori-geografi, biologji - kimi, matematikë - fizikë, fizikë- kimi dhe grupi klasor). Prej këtyre viteve kur filloi diplomimi i gjeneratave të para të studentëve shqiptarë, filloi edhe mëkëmbja, sado modeste, e shkollave fillore 8-vjeçare shqipe në Maqedoni.

Ndërkaq, prej vitit 1981 politika e egër e Maqedonisë në koalicion me qendrat simotra të Beogradit, pasi hodhi në qarkullim insinuatën se Akademia është "çerddhe e nacionalizmit" shqiptar i përforcoi mekanizmat për shkapërderdhjen e dhunshme, e cila filloi në vitin akademik 1983 - 1984 dhe më 8 tetor 1987, me dekret të ministrit të asaj kohe u asgjësua përfundimisht gjithçka që ishte shqiptare.

Sipas të dhënave burimore¹¹, në të gjitha shkollat e larta të drejtimit pedagogjik në Maqedoni, nga themelimi e deri në vitin 1983 u diplomuan gjithsej 14 433 arsimtarë, nga të cilët afër 1 100 arsimtarë lëndor e klasor janë të përkatësisë shqiptare¹², ose në tregues relativ vetëm 7,62 për qind në krahasim me treguesin 92,3 për qind të diplomuarve maqedonas e të tjerë. Ndërkaq, në të gjitha shkollat normale dhe shkollat e larta të drejtimit pedagogjik, nga themelimi e deri në vitin 1983, në 4 dekada të kaluara u diplomuan gjithsej 25 375 mësues e arsimtarë, nga të cilët 21 106 ishin maqedonas, 3 832 shqiptarë dhe 437 turq. Po të shprehemi me tregues relativë, nga të gjithë të diplomuarit 83,17 për qind janë maqedonas, 15,10 për qind shqiptarë dhe 1,7 për qind turq.

Me përjashtim të degës së gjuhës dhe të letërsisë shqipe, e cila filloi të veprojë prej vitit 1971 - 1972 pranë Fakultetit Filologjik të Universitetit të Shkupit, (pasi kaluan 25 vjet nga themelimi i Fakultetit Filozofik më 1946 në Shkup) dhe pranë Akad-

emisë Pedagogjike, Universiteti maqedonas i Shkupit si edhe ai i Manastirit për popullatën etnike shqiptare ka qenë i hapur njëlloj si për çdo qytetar tjetër të huaj. Siç e dimë, të gjithë universitetet e botës janë të hapura.

Megjithatë, është në interes të këtij vështrimi të përmendet se, sipas një studimi¹³, nga 5 375 studentë të diplomuar në fakultetet e drejtimit pedagogjik të Universitetit të Shkupit, vetëm 92 janë të përkatësisë shqiptare, ose vetëm 1,71 për qind, që është një shifër simbolike në raport me shkallën prej 92 për qind të kuadrit të diplomuar maqedonas. Po kjo gjendje ka qenë edhe në fakultetet e tjera të Universitetit, ku edhe sot prania e studentëve shqiptarë është vetëm 1,5 për qind, ndërsa përfshirja e gjeneratës maqedonase në Universitet është 50 për qind. Mendoj se nuk ka nevojë për komente të mëtejshme.

Në dekadat e kaluara e deri më sot, popullsia shqiptare ka qenë plotësisht e shkëputur nga shkolla e muzikës, e artit, nga shkolla speciale, nga shkollat për arsimimin e të rriturve, nga universiteti popullor dhe universiteti i punëtorëve për arsimimin paralel jashtëshkollor në të gjitha nivelet. Edhe edukimi parashkollor, me përjashtim të ndonjë grupi të foshnjoreve në shkolla më të zhvilluara fillore shqipe, kryesisht ka munguar. Nuk ka pasur as përpjekjet më minimale për përgatitjen e kuadrit shqiptar të profilit për edukatorë. Edhe shërbimi profesional pedagogjik ka qenë formal. Është numëruar ndonjë këshilltar pedagogjik në Entet pedagogjike rajonale, por me përqindje simbolike. Si dëshmi për këtë, nga 460 të angazhuar gjithsej, sot si kuadër në Ministrinë e Arsimit të Republikës vetëm 12 janë shqiptarë, që veprojnë në terren si këshilltarë pedagogjikë, ose 2,6 për qind.

Gjendja edhe më e rëndë është në lëmin e veprimtarive shkencore, të cilat shfaqen si vatra njënacionale, pa asnjë të angazhuar shqiptar sot e më parë. Prandaj, edhe pse nuk ka vend për koment duhet vetëm rikujtuar se, sipas gjendjes së vitit 1991¹⁴ në Maqedoni, përveç 30 fakulteteve që veprojnë në kuadër të Universitetit të Shkupit, ekzistojnë edhe 133 biblioteka shkencore, 16 institute të pavarura shkencore, 19 njësi shkencore që funksionojnë në kuadër të organizatave ekonomike si dhe Akademia Maqedonase e shkencës dhe e artit me gjithsej 2 116 punëtorë të angazhuar shkencorë, në mesin e të cilëve nuk është asnjë shqiptar.

Filmi, teatri, televizioni, radio, muzeumet, bibliotekat, galeria artistike, shoqëria kulturore artistike, ansambli, orkestrina profesionale, simfoniana, shtëpia e kulturës, arkivi, botimet, broshurat, revistat, fletushkat, gazetat, qendrat për kulturë fizike dhe ato për kulturë teknike janë vatra të institucionalizuara shoqërore, të cilat kanë efekt të pazëvendësueshëm jo vetëm për t'i mbështetur institucionet e sistemit të shkollimit, por edhe burim i përhershëm për kompensimin e kërkesave shpirtërore e intelektuale të njeriut për kulturë, për art e për dituri.

Në kuadër të vatrave vitale të zhvillimit të kulturës në Maqedoni, në tabelën nr.4 kemi theksuar ato, në të cilat ka qenë e përfaqësuar edhe kultura shqiptare. Për t'i dhënë efekt të qartë shkallës së përfaqësimit sasior të saj, treguesit e fituar gjatë analizës së burimeve i kemi vënë në raport me ato të palës maqedonase, duke iu mbështetur gjendjes së vitit 1991.

TABELA NR.4. Shkalla e përfaqësimit edhe e kulturës shqiptare në institucionet ¹⁵ sipas gjendjes së vitit 1991

Institucioni i kulturës përkatëse	kultura maqedonase në %	kultura shqiptare në %
Televizioni	96,5	1,6
Radio	91,3	5,8
Teatër	90,0	1,0
SHKA	86,9	11,1
Gazeta të përditshme	100,0	0,0
Gazeta disa ditë në javë	98,0	1,8
Botime dhe broshura	84,6	12,9
Revista dhe fletushka	94,6	4,0
Gjithsej në përqindje	92,73	4,77

Parametrat e tabelës nr.4 tregojnë një shkallë të papritur, të lartë e të palejuar në diskriminimin e popullatës shqiptare nga vatrat e kulturës. Megjithatë, këto shkëndija, ashtu të reduktuara, vazhdimisht të censuruara, të akuzuara për vatra të “nacionalizmit shqiptar dhe të shfrytëzuara si poligone për përndjekje të intelektualëve, edhe ashtu të pakët shqiptarë, e luajtën rolin e vet në vazhdimësinë e traditës e të kulturës kombëtare dhe në zgjimin e etjes së popullatës për dituri.

Dhe më në fund po vëmë theksin edhe në vatra të tjera të kulturës e të artit në Maqedoni, ku elementi shqiptar nuk ka qenë i ndaluar, por përfaqësimi i tij nuk ka qenë profesionalisht i organizuar. Me interes është të theksohet se Republika e Maqedonisë, në vitin 1991 kishte 127 biblioteka popullore, me 65 salla leximi, 21 muzeume të kulturave të ndryshme, 33 shtëpi të kulturës, 11 arkiva, 6 filarmoni dhe orkestrina profesionale, një ansambël të folklorit popullor maqedonas, 1146 organizata për kulturë fizike dhe 160 qendra për kulturë teknike¹⁶. Në tabelën nr.4, përkatësisht në histogramin nr.5, këto qendra të kulturës nuk janë përfshirë, duke i kualifikuar ato si qendra njënacionale maqedonase.

PERFUNDIME

Në këtë studim bëmë përpjekje për të dhënë ecurinë e arsimit shqiptar me të dhëna burimore, të cilat krijojnë mbështetje për shkallëzime të përafërta e tolerancë shkencore. Pas kësaj parashtrëse nxjerrim këto konkluzione.

1. Popullsia shqiptare e trojeve të veta etnike në Maqedoninë e sotme, që në hapin e parë të pasluftës është lënë në prapambetje në fushën e arsimit dhe të kulturës.

2. Duke respektuar vlerën e njeriut si forcë e pazëvendësueshme në çdo sistem pune, arrijmë në përfundimin se përjashtimi i popullatës shqiptare nga procesi i shkolimit dhe i arsimimit ka pasur qëllim ta mënjanojë atë dhe nga procesi i punës.

3. Të mbështetur në kritere shkencore të sistemit të shkollimit e të arsimit, shkalla e përfshirjes së nxënësve shqiptarë në shkollën fillore shqipe nuk i përmbush kriteret për të thënë se ata kanë qenë dhe janë përfshirë në këtë sistem. Shkollimi i mesëm dhe ai universitar ka qenë i një shkalle aq të ulët, sa nuk ka nevojë për t'u evidencuar.

4. Në Maqedoni nuk ka pasur shkollë shqiptare, ajo ka qenë maqedonase me mësim në gjuhën shqipe.

5. Shqiptarët e Maqedonisë asnjëherë nuk kanë pasur institucione të kulturës kombëtare shqiptare. Ato kanë qenë, janë dhe sot institucione në gjuhën maqedonase.

6. Shqiptarëve të Maqedonisë u është dhënë minimumi i të domosdoshmes në arsim e në kulturë.

7. Mungesa e kuadrit sot e gjithëherë është instrumentalizuar si mbulesë për ta arsyetuar të paarsyeshmen : "nuk kemi kuadro për përgatitjen e kuadrove".

1 Të dhënat burojnë nga *Vospitaniето i obrazovaniето vo Makedonija 1943 - 1983*, Skopje, 1985, f.75.

2 *Po aty*, f.173.

3 Burimi i të dhënave është *Statisticki godisnik na Republika Makedonija*, Skopje, 1992.

4 Shih: *Republicki zavod za unapreduvanje na obrazovaniето i vospitaniето 1956 - 1981*, Skopje, 1981, f.12.

5 *AM.ASNOM*, k.2.

6 *Po aty*, k.4.

7 *Vospitaniето i obrazovaniето...* E zgjodhëm si burim zyrtar të të dhënave, që i ekspozon ministri i Arsimit i asaj kohe.

8 Treguesi "8598" i është referuar shkrimit të ministrit të Arsimit, ndërsa në mungesë të numrit të përgjithshëm të nxënësve për vitin 1982-1983, i jemi referuar numrit të vitit 1979-1980 duke ditur se është në dëm të treguesit të përqindjes së nxënësve shqiptarë. Shih : *Vospitaniето I...*, tab.2, f.34.

9 Të dhënat janë marrë prej *Statisticki godisnik na republika Makedonija*, Skopje, 1992.

10 Në vitin 1982 - 1983 paralele edhe në gjuhën shqipe u regjistruan gjithsej në 29 qendra të shkollimit të mesëm në Maqedoni.

11 Të dhënat janë në : *Vospitaniето I...*, f.98 - 110.

12 Sipas *Pedagoska Akademija "Kliment Ohridski" Razvoen pat i perspektiva*, Skopje, 1977. Deri në vitin 1977 u diplomuan gjithsej 986 studentë shqiptarë. Në mungesë të numrit të mëvonshëm përdorën numrin e përafërt, "rreth 1000".

13 Autori i kësaj kumtese ka bërë një studim empirik të fakulteteve më të rëndësishme të Universitetit të Shkupit dhe ato i ka kumtuar në Simpoziumin e vitit 1991 në Prishtinë, dhe pjesën tjetër në Simpoziumin e vitit 1991 në Shkup.

14 Të dhënat i janë referuar *Statisticki godisnik na Republika Makedonija*, 1992, Skopje, 1992, f.417.

15 *Statisticki godisnik...*, f.402 - 433.

16 *Statisticki...*, f.402 - 433.